

Mládež a společnost

Poznámky k sociologickému pojetí problému

ANTONÍN MATĚJOVSKÝ

Filosofická fakulta UK, Praha

Problém mládeže

Konstatování, že mládež je v mnoha současných společnostech sociálním problémem, bývá v nejrůznějších souvislostech uváděno tak často, že jeho opakování může být zjevnou banalitou. Nicméně ani uznání oprávněnosti tohoto konstatování není zcela jednoduché a jednoznačné. Skutečnost, že jsme ochotni charakterizovat určitý sociální jev jako sociální problém, vyžaduje sama vysvětlení, a to tím naléhavěji, čím více se snažíme vypovídat o sociální skutečnosti jako sociologové.

Pro sociologii je problematika spojená s postavením mládeže ve společnosti, jejím chováním a jednáním, názory a postoji jedním z nejčastěji sledovaných témat a málo záleží na tom, zda tato pozornost je věnována mládeži v rámci relativně samostatné speciální disciplíny (sociologie mládeže), nebo zda se objevuje v jiných disciplínách, jako je např. sociologie rodiny, sociologie výchovy, volného času, průmyslového podniku nebo politiky, či dokonce v pokusech o deskripci a analýzu určitého stavu společnosti jako celku (např. při rozborech sociální struktury).

V historické perspektivě je možno rozlišit dva základní sociologické přístupy k problematice mládeže. První z nich je spojen s tzv. klasickou koncepcí výchovy. Původně, tj. ještě koncem středověku a během renesance, nebyla mládež chápána jako zvláštní, od světa dospělých oddělená skupina. V tradiční koncepci výchovy — přesněji řečeno vzdělání — byla mládež chápána jako „materiál“ (přírodní, biologický, psychologický), který má být rozvinut — „aktualizován“.¹ Výchova — vzdělání mládeže v rámci této tradiční koncepce směřovalo k „upevnění duše a rozvinutí ducha“.²

Pedagogické pojetí v našem slova smyslu tehdy neexistovalo — šlo spíše o jakýsi předpedagogický přístup k problémům vzdělání, vyjádřený mimo jiné i ideou existence jediné a nedělitelné lidské přirozenosti. V tomto smyslu jsou děti jen zmenšením dospělého člověka. (V kontextu sociologie kultury je toto tradiční pojetí vzdělání a hodnocení mládí jednak základem způsobu zobrazování dětí v tehdejší malířství, jednak vysvětluje i skutečnost, že vlastně až do konce 18. století se i oblečení dětí a dospělých shoduje.)

V dalším vývoji společenské praxe i teorie je mládež stále častěji chápána jako specifický objekt sociálního působení a toto sociální působení je definováno v pojmu socializace mládeže. Požadavek a v jistém slova smyslu postulát socializace je založen na předpokladu existence rozdílu mezi hodnotami mládeže a hodnotami dospělých, přesněji na předpokladu odmítání stabilních a nesporných hodnot společnosti ze strany mládeže. Pojem výchovy získává svůj specifický význam ve smyslu označení zvláštní společenské akce, kterou jsou tyto normy upevňovány. Situace, ve které je mládež chápána jako zvláštní, odlišná složka společnosti, je vyjádřena v tzv. klasické koncepci výchovy. V této koncepci je centrálním bodem sociologického přístupu k mládeži evidentně problematika její socializace, která je chápána buď pozitivně (Durkheim),³ nebo negativně (Rousseau), autoritativně, nebo paternalisticky (Pestalozzi). Mládež je pro tuto klasickou koncepci charakterizována vlastním vědomím, které je při výchově nutno brát v úvahu. Jestliže pro tradiční koncepci nebylo mládí ničím více, než periodou individuálního života, pro klasickou koncepci výchovy se mládež stává sociálním objektem. A to nejen ve smyslu relativní od-

¹ Tato koncepce byla základem výuky slavné jezuitské koleje ve Francii v 17. a 18. stol. — viz např. Vermot-Gauchy. *L'éducation dans la France de demain*, 1968.

² „fortifier l'ame et meubler l'esprit“.

³ Durkheim E.: „L'éducation . . . est l'action exercée par les générations adultes sur celles qui ne sont pas encore mures pour la vie sociale — l'éducation est une socialisation de la jeune génération“ v: *Éducation et sociologie*, Paris 1966.

lišnosti, oddělenosti od ostatní sociální reality, ale i jako objekt sociální akce.⁴

Pro tuto klasickou koncepci výchovy neexistuje však mládež ještě jako sociální problém. Přístupy k problematice výchovy mládeže jsou založeny na předpokladu (do značné míry tehdy oprávněnému) statického charakteru společnosti. Ve společnosti existuje určitý stabilní model, určitý soubor daných hodnot, kterému odpovídá určitý model participace mladých, podmíněný jejich vztahem ke světu dospělých. V závislosti na těchto modelech je mládí definováno jako nedospělost, jako nedostatek realizace nebo — přesněji řečeno — seberealizace, který je třeba redukovat, jako prázdno, které je nutno ve výchovném procesu postupně zaplnit.

Teprve počátkem tohoto století se setkáváme s přístupy k problému mládeže jako k sociálnímu problému. Nutnost formulovat nové přístupy k mládeži je signalizována nejen takovými manifestními projevy, jako např. delikvence mládeže, ale především skutečností, že mnoho sociálních institucí, které dříve měly jasně a srozumitelně vymezené úkoly při výchově mládeže, se ocitají v situaci, kdy musí přehodnocovat své možnosti a hledat nové způsoby a metody výchovy. Týká se to jak sociální praxe, tak teorie a uvedený stav trvá — s větší nebo menší intenzitou — dodnes. Poznání, že rodina, škola apod. „nerozumějí“ mládeži, že ji dostatečně neznáme, že nevíme, jak urovnat nebo alespoň neutralizovat konflikty, které provázejí proces dospívání, poznamenává jak vztah dospělých k mládeži, tak i přístupy společenských věd k problematice mládeže. Často je možno pozorovat, jak přístupy jednotlivých vědních disciplín zabývajících se mládeží mají výrazně sociotechnický charakter, jak jsou bezprostředně determinovány naléhavou sociální objednávkou.

V této situaci je koncipován druhý, dnes již také historický přístup k sociologické formulaci problému mládeže. Jde o přístup založený na řadě konkrétních poznatků o procesu dospívání, a to především o fyziologických a psychických zvláštěnostech tohoto období individuálního a generačního vývoje. Zvýšená senzibilita a kritičnost

mladých lidí, obtíže s navazováním samostatných sociálních kontaktů mimo rodinu, citlivost k rozdílu mezi obecnými morálními principy vštěpovanými a akceptovanými během výchovy v rodině, škole nebo jiných institucích (např. v církvi) a konkrétními způsoby a normami chování dospělých jsou interpretovány jako projevy specifika mládeže, které je chápáno především ve svém biologickém a psychickém určení. V některých případech je kladen zvláštní důraz na problematiku spojenou se sexuálním dospíváním. Tomuto přístupu, který snad by bylo možné s jistým zjednodušením charakterizovat jako psychoanalytickou koncepci mládeže, vdčíme za poznání mnoha charakteristik období adolescence a popularizace těchto poznatků (ne vždy ještě zcela dostatečná) nepochybně může přispět k „citlivějšímu“ zacházení s mladými lidmi. Konkrétní sledování procesu dospívání pak umožnilo najít jednu z možných interpretací problému mládeže v rozdílu mezi tempem biologického (fyziologického) a psychického vývoje. Jednodušeji řečeno, problémy, které má společnost s mládeží, se vysvětlovaly tím, že mladí lidé, fyziologicky dospělí (a indikací této dospělosti byla především sexuální dospělost), nejsou ještě dostatečně „rozumní“, nemají ještě dostatek znalostí a zkušeností, a proto s nimi nemůže být zacházeno jako s dospělými v plném slova smyslu. Přechodné potlačení či odložení jistých potřeb pak může logicky vést k jistému typu sociální neurotizace, která vysvětluje extrémy a „bouřky“ provázející toto životní období.

Přes výše uvedené klady psychoanalytické koncepce mládeže jsou s její aplikací na konkrétní společenské útvary spojeny určité problémy. Některé z nich obsahuje sama tato koncepce — např. mládež je v jejím rámci charakterizována jako přechodná skupina, zároveň je však pokládána za skupinu univerzální. Problém mládeže vysvětlený jako problém dospívání nabývá obecné platnosti do té míry, že se stává věčným, a přístup k problematice mládeže nabývá výrazně historického charakteru. Z hlediska sociologického přístupu pak tato koncepce výrazně akcentuje problematiku sociálních rolí mladého člo-

⁴ Skutečný historický vývoj koncepcí výchovy probíhal ovšem složitěji. Tak např. mezi tradiční a klasickou koncepcí výchovy a vzdělání existovala

tzv. humanistická koncepce. Představují ji např. názory I. Kanta.

věka a inklinuje tak k výrazné psychologizaci sociálních problémů.

Nejpádnejším argumentem, který je možno uvést jako námitku proti psychoanalytické koncepci mládeže, je však poznání získané na základě výsledků srovnávací antropologie. Srovnání procesu dospívání v „primitivních“ a vyspělých společnostech přesvědčivě dokázalo neudržetelnost takového pojetí mládeže, které je budováno na analýze specifických vlastností mládeže jako věkové skupiny, a vedlo i v západní (hlavně americké sociologii) k jejímu odmítnutí. Období dospívání v primitivních společnostech je obdobím relativně krátkým, dítě dospívá v dospělého člena společnosti prakticky „ze dne na den“. Je to doba velmi příjemná, bez známek těch obtíží, které potkávají mládež (a které vlastně umožňují vypovídat o mládeži jako o specifické sociální skupině) v průmyslově vyspělé společnosti.⁵ Existence mládeže vůbec a existence mládeže jako sociálního problému se potom jeví především jako důsledek určitého typu uspořádání sociálních vztahů, a nikoli jako důsledek psychické, mentální nezralosti. Jinými slovy, problém mládeže není sociologicky postžitelný jako projev specifčnosti rysů mládeže, ale jako projev specifického uspořádání společnosti.

Objektem sociologického zkoumání problematiky mládeže se pak stává nikoli mládež jako taková, ale vztahy mládeže k sociálním skupinám a k sociálním institucím dané společnosti. (Bylo by správnější říci „cílem sociologického zkoumání mládeže by měly být vztahy mládeže k sociálním skupinám a institucím“, protože tento logický postulát není zdaleka v sociologii respektován.)

V každém případě ale to, co bylo v dosud uvedených koncepcích problému mládeže obsaženo spíše implicitně, je nyní vyjadřováno explicitní formou a vztah mládeže a společnosti se stává dominujícím

tématem sociologických výpovědí o mládeži.

V současné sociologii – zvláště sledujeme-li sociologii mládeže jako specifickou disciplínu – je řešení tohoto problému poznamenáno strukturálním funkcionalismem. Práce vytvořené na základě teoretických předpokladů funkcionalismu nejen časově „předběhly“ přístupy jiných sociologických škol, ale jsou dnes natolik četné a rozmanité, že umožňují i značnou variabilitu konkrétních tvrzení o postavení a chování mládeže v současné společnosti. Sociologické výpovědi o vztahu mládeže a společnosti v rámci funkcionalismu (zvláště v té podobě, jak je známe z americké sociologie) se většinou opírají o předpoklad sociálně nediferencované společnosti. Vztah mládeže ke společnosti je pak posuzován bezprostředně, tj. jako vztah vůči globálnímu, unifikovanými či univerzálními rysy charakterizovanému sociálnímu systému.⁶ Jen výjimečně a většinou nedůsledně je brán v úvahu její vztah k sociální skupině, z níž pochází,⁷ nebo souvislost s jejím zařazením ve školském systému.⁸

Souhrnně lze charakterizovat toto pojetí mládeže jako takový přístup, ve kterém je akcentováno neplnoprávné, závislé postavení (status) mládeže ve společnosti.^{9 10}

Snad nejvýstižnější vyjadřuje současný stav sociologického pojetí mládeže v rámci předpokladů strukturálně funkcionální školy koncepce mládeže jako sociální minority. Minoritní status mládeže postihuje rozporný charakter poznatků o sociální pozici mládeže v moderní, zvláště americké kapitalistické společnosti.¹¹

Na jedné straně je postavení mládeže v této společnosti charakterizováno závislostí, neplnoprávností, odloženou dospělostí,¹² je to neproblematictější období celého života, na druhé straně vývoj moderní společnosti přináší větší míru tolerance vůči chování mládeže a přináší jí řadu sociál-

⁵ Mead M., *Adolescence in Primitive and Modern Society*, New York 1930; *Coming of age in Samoa*, New York 1938.

⁶ Eisenstadt S. N., *From Generation to Generation: Age Groups and Social Structure*, London 1956, *Archetypal. Patterns of Youth*, New York 1963. Parsons T., *Youth in the Context of American Society*, New York 1963.

⁷ Mead M., cit. práce.

⁸ Ort R. S., *A Study of Role Conflict as Related to Class Level*, 1952.

⁹ Coleman J. S., *The Adolescent Society*, 1961. Friedenberg E. Z., *The Vanishing Adolescent*, 1962

(v češtině: *Dospělost bez dospívání*, Mladá fronta 1967).

¹⁰ Parsons T., „Mládí znamená závislý status“, cit. práce.

¹¹ „V naší společnosti . . . mladistvý je všeobecně nucen žít mnoho let jako okrajový člověk.“ Sarnoff I., *Personality Dynamics and Development*, New York 1962.

¹² Matza D., *Position and Behavior Pattern of Youth*, Chicago 1955.

¹³ Havighurst J., *Dilemmas of Youth in American Today*, New York 1962 (v češtině VI. ÚML 1966).

ních i jiných výhod (např. demokratizaci rodinné výchovy projevující se změnou výchovných metod, tendencí k „jemnějším“ výchovným technikám¹³ nebo vyšší stupeň volnosti vůči normám chování platným pro dospělou společnost).

Je známo, že někteří autoři zdůrazňují především obtížnost a složitost sociálních rolí, které musí mladí lidé ve společnosti převzít, a z toho vznikající rozpornost jejich osobní situace — důsledkem je pak nervová deprese, nabývající charakteru masové stressové situace,¹⁴ pocit osobního neuspokojení, „nešťastného života“ a beznaděje. I když někteří autoři zdůrazňují více výše uvedenou problematičnost a nejasnost sociálních rolí, které si mladí lidé musí osvojit, a jiní spíše obtížnost a s tím spojené prodloužení období „sociálního učení“, převážná tendence hodnocení postavení mládeže v současné společnosti směřuje k zdůraznění nevýhodnosti tohoto životního období.¹⁵

Jen zřídka se setkáme s názory zdůrazňujícími spíše pozitivní stránky sociální pozice mládeže a vysvětlující problém mládeže jako problém příliš brzké identifikace mladých lidí s daným sociálním systémem.¹⁶

Je pochopitelné, že strukturálně funkcionální formulace problému mládeže je ve srovnání s psychoanalytickým pojetím založena ve větší míře na respektování sociálních faktorů podmiňujících postavení mládeže ve společnosti. Existence mládeže (období dospívání) jako sociálního problému není již spojena jen se zdůrazněním fyziologických a psychických zvláštěností této skupiny. Mládež je definována především disproporcí mezi dospělostí fyziologickou a psychologickou na straně jedné a dospělostí sociální na straně druhé. Tím je ovšem relativizováno samotné vymezení mládeže i v sociologickém slova smyslu a teoretický předpoklad, že mládež je skupina, která je vymezena na jedné straně dosažením fyziologické a mentální dospělosti (dolní hranice) a na druhé straně dosažením statusu dospělého (horní hranice).

vede v operacionální rovině k značně diferencovaným odpovědím na otázku, koho máme považovat za mladého člověka. Z nejrůznějších pramenů je možno zjistit, že za mládež je pokládána věková skupina mezi 13, 15, 19 až 35 lety.

Jinak řečeno, poznatek, kterým strukturálně funkcionální pojetí problému mládeže nesporně přispívá k obohacení sociologické formulace tohoto problému, poznatek o tom, že problém mládeže je možno chápat jako výraz rozporu mezi přírodním a sociálním určením člověka, zároveň naznačuje vnitřní disproporce a celkovou omezenost tohoto pojetí. V konkrétních projevech jednotlivých představitelů funkcionální školy o mládeži v současné moderní společnosti je pak možno vidět řadu příkladů těchto vnitřních disproporcí. Např. jedna ze základních myšlenek — předpoklad existence specifické kultury mládeže (v některých publikacích je použito pojmu subkultura) — je částí autorů přijímán v souvislosti s výroky o rostoucím významu vrstevnických skupin (peer groups) a kultura mládeže je hodnocena jako funkční a pozitivní komponenta socializace.¹⁷

Jiní,¹⁸ kteří kritizují např. práce J. S. Colemana, prohlašují, že žádná kultura či subkultura mládeže ve skutečnosti neexistuje, a navrhuji interpretovat poznatky o odlišném chování a hodnotách mládeže jako pouhý odraz chování, norem a hodnot dospělé společnosti.

Podobně rozdílné jsou i funkcionální výpovědi o celkovém charakteru mládeže v americké společnosti — její příliš brzká adaptace normám a hodnotám dospělé společnosti je jednou chápána jako příznak nenormálního a pro společnost nepříznivého vývoje,¹⁹ tedy jako disfunkční, jindy spíše jako příznivá, pozitivní a ve svých důsledcích funkční tendence, slibující méně obtížnou a bezkonfliktní socializaci (přesněji adaptaci) v existujících sociálních podmínkách.²⁰

I když někteří sociologové, inspirovaní strukturálně funkcionální koncepcí problému

¹³ Bronfenbrenner N., *The Changing American Child*, New York 1961.

¹⁴ Goldschmidt D., *Study Situation of German University as a Stress Situation*, Paris 1968.

¹⁵ Autoři jako M. Meadová, L. Wylie, K. Keniston, T. Parsons, S. N. Eisenstadt, J. S. Coleman.

¹⁶ Friedenberg E. Z., citovaná práce.

¹⁷ Mead M., cit. práce.

¹⁸ Elkin F., Westley W. A., *The Myth of Adolescent Culture*, A. S. R., 1955.

¹⁹ Coleman J. S., cit. práce.

²⁰ Parsons T., *Youth in the Context of American Society* (1963) zastává optimističtější stanovisko ve srovnání se svou dřívější statí *Age and Sex in the Social Structure of the United States*, A. S. R. 1942.

mu mládeže, v některých případech překračují rámec této koncepce²¹ a hledají v chování mládeže přesný nebo zkrácený obraz společenského systému, hlavní orientace sociologie mládeže reprodukuje, ať již explicitně, nebo implicitně, klady i nedostatky této koncepce.

Její základní přínos i omezení by bylo možno stručně vyjádřit např. takto:

Strukturálně funkcionální koncepce problému mládeže výrazným způsobem akcentuje sociální dimenzi tohoto problému především tím, že formuluje problém mládeže jako problém sociální dospělosti. Ovšem tento důraz na sociální determinaci postavení a chování mládeže v moderní společnosti je často poznamenán mateřskými znameními psychoanalytických přístupů k mládeži, a tak je většinou hlavní pozornost věnována takovým problémům, jako je sociální role mladého člověka, potíže a krize mládeže jsou prezentovány jako problémy psychického vývoje apod.

Podobně je možno hodnotit i historické, přesněji řečeno historizující pojetí problému mládeže, které dominuje zvláště při srovnání postavení mládeže v industriální a preindustriální společnosti. Funkcionální koncepce zdůrazňuje nejen historickou podmíněnost problému mládeže v komparaci odlišných sociálních systémů. Řada interpretací potíží mladých, např. při osvojování sociálních rolí apod., je založena na předpokladu dynamického charakteru současné společnosti, který znemožňuje převzetí sociálních rolí jen na základě zkušenosti starších (např. rodičů). Ale ani tato myšlenka není většinou důsledně dovedena až k analýze problematiky spojené se společenskými změnami zásadní povahy. Dynamika či akcelerace sociálního vývoje je myšlena spíše jako rychlé tempo evolučních přeměn než jako kvalitativní přeměna sociálních vztahů.

Pravděpodobně největší význam a vliv na sociologické pojetí problému mládeže má koncentrace pozornosti funkcionální koncepce na vztah mládeže a společnosti. Nejen důraz kladený na tuto problematiku, ale především uvědomění si recipacity tohoto vztahu obohacuje východiska, s nimiž přistupujeme v současné době jak

k řešení jednotlivých a konkrétních otázek vztahu mládeže a společnosti, tak i k jejich sociologickému vyjádření a případně k formulování výzkumných cílů v oblasti sociologie mládeže. Nicméně tato pozornost a důraz na řešení vztahu mládeže a společnosti, které nepochybně patří k silným stránkám funkcionální koncepce, představují zároveň jedno z nejproblematictějších míst této koncepce. Mládež i společnost jsou chápány převážně univerzalisticky, a to buď aktuálně, nebo perspektivně. Mládež a společnost — jejich vzájemné vztahy — jsou posuzovány jako nediferencované nebo jen nepodstatnými znaky diferencované soubory a sociální „partikularismus“ je prezentován právě jako jeden ze zdrojů problémů mládeže.²²

Ustupující vliv rodiny na výchovu mládeže a pokles jejího vlivu při socializačních procesech v moderní společnosti bývá vysvětlován jako jeden z důvodů vedoucích k závěru o postupném překonávání sociálního partikularismu, jehož je právě rodina hlavním nositelem. V oblasti sociologie mládeže tento názor odůvodňuje zvýšenou pozornost, která je věnována jiným sociálním institucím plnícím určité funkce při socializaci mládeže. V centru pozornosti sociologie mládeže se pak objevuje — na rozdíl od minulosti — škola, armáda, případně organizace mládeže. Je pochopitelné, že problematika mládeže, dříve často řazená mezi otázky sledované v rámci sociologie rodiny, se častěji objevuje jako součást jiných speciálních disciplín. Ovšem při sledování např. vlivu školy na socializaci mládeže je většina prací zaměřena na otázky související s postoji či chováním studentů vysokých a jiných škol. V těchto případech, kdy studenti jakoby „zastupují“ veškerou mládež (a pokud přijmeme univerzalistický předpoklad funkcionální koncepce, je to zcela pochopitelné), získáváme poznatky, které nepřekračují hranice popisné výpovědi o názorech a chování, o kultuře omezeného okruhu mladých lidí. Neoprávně bývají takové výzkumy ironicky charakterizovány jako výzkumy na téma „What students of our college think?“

Mimo studenty vysokých škol bývá častým tématem výzkumů mládeže mládež

²¹ Schwendinger H., *The Instrumental Theory of Delinquency*, 1964.

²² Parsons T., cit. práce.

deviantní. Kromě úloh, které souvisí se zájmem společnosti o problémy spojené s touto skupinou mládeže, plní tento výzkum i funkci jakéhosi ověření „destruktivního potenciálu“ mládeže v moderní společnosti. Dilema charakteristik současné mládeže jako pozitivního nebo negativního elementu společnosti nemusí být vždy správně řešeno i proto, že větší množství informací o narušené a špatně adaptované mládeži vede k jakémusi posunu hodnocení celé mládeže podle informací o té její složce, s níž je společnost v otevřeném konfliktu. Nesporně i atraktivita a snadná „prodejnost“ výsledků sociologické práce na téma deviantní mládež přispívá zvláště v západních zemích k četnosti podobných prací.

*Z hlediska marxistické sociologie lze pozitivně využít mnoha konkrétních výpo-
vědí o situaci mládeže ve vyspělých kapitalistických zemích, jak je funkcionálně zaměřená sociologie mládeže shromažďuje. V tomto směru je dokonce ještě mnoho nevyužitých možností a plánovitě informace o výsledcích poznávání problémů mládeže, jak je podávají práce západních sociologů, mohou zpřesnit nejen u odborné, ale i u širší zainteresované veřejnosti obraz určitého typu sociálních vztahů, o jejichž aktuální podobě byly někdy podávány informace jednostranného charakteru. Takový způsob využívání poznatků západní sociologie mládeže není však jediný. Informace o těchto pracích mají smysl jen tehdy, jestliže můžeme nejen upozornit na možnosti a meze teoretických přístupů, na základě kterých byly zpracovány, ale i formulovat dostatečně přesnou a přesvědčivou výpověď o situaci mládeže v našem sociálním systému, založenou na teoretickém konceptu skutečně – a nikoli jen proklamativně – respektujícím marxistické pojetí společnosti. Vliv funkcionální školy v současné sociologii mládeže je tak výrazný, že další práce v oblasti sociologie mládeže není možná bez jeho zhodnocení, a to jak v podobě výše naznačené, tj. zhodnocením původních prací amerických sociologů, tak na základě jisté inventarizace prací evropských i našich sociologů zabývajících se sociologií mládeže. Zda a do jaké míry se v těchto pracích projevují vlivy strukturálně funkcionální, popřípadě vlivy jiných koncepcí mládeže, je otázka pochopitelně diskusní.*

Sociologie mládeže v ČSSR

Současný stav sociologie mládeže v ČSSR, respektive vývoj sociologického pojetí problému mládeže v našich podmínkách je možno již hodnotit z hlediska vývoje, který probíhal v posledním desetiletí. Původní optimistické názory, provázející období po roce 1945 a 1948, byly v šedesátých letech, kdy znovu zaznamenáváme pokusy o sociologickou formulaci problému mládeže, značně pozměněny.

Po osvobození totiž bylo postavení mládeže a její perspektivy ve společnosti hodnoceny na základě předpokladu, že všechny otázky, potíže a případné konflikty mladých lidí se společností jsou převoditelné na rozpory či jsou jen jedním z projevů rozporů, které charakterizují kapitalistickou etapu společenského vývoje. Odstraněním sociálních a ekonomických determinant kapitalistického systému by měly zmizet i problémy mládeže. Je nepochybné, že značné části mládeže byly po osvobození objektivně poskytnuty takové možnosti uplatnění ve společnosti, které byly svým způsobem výhodnější než perspektivy nabízené dospělým. Není pochyb ani o tom, že tento objektivní předpoklad sociálního uplatnění byl i subjektivně velmi silně pocítován, a to jak mladými – jako pocit životního optimismu, tak staršími – jako jistá závist vůči těm, kterým probíhající sociální změny slibují více, než je dáno starším. Notoricky citovaný problém nejasných sociálních rolí mládeže ve společnosti neexistoval ani objektivně, ani v širším subjektivním postoji. Úloha mládeže jako budovatelů socialistické společnosti byla definována s takovou jasností, že umožnila většině poměrně snadnou identifikaci s touto rolí.

V šedesátých letech je ale situace, ať již v rovině zkušeností jednotlivců, skupin či institucí, nebo ve výpovědích usilujících o exaktnější vyjádření situace mládeže, definována jiným způsobem. Objevují se názory, které znovu charakterizují existenci mládeže, její chování, názory apod. jako jeden z problémů, které je třeba řešit. Tvzení, že v určité situaci je i z pozic marxisticky orientované společenské vědy formulována otázka vztahu mládeže ke společnosti jako sociální problém, vyžaduje přesnějšího vysvětlení. Pro socialismus

může existovat problém mládeže v několika podobách.

Především je to problém chování určité části mládeže, která se dostává do otevřeného konfliktu se sociálními (a někdy i právními) normami společnosti. Ve veřejnosti má obvykle podobu varovných signálů např. o rostoucí kriminalitě mládeže. Obdobně, i když v mírnější formě, se může jevit např. i otázka chování mladých lidí v manželství (problémy populačního vývoje, rozvodovost) nebo otázka pracovní morálky, způsobu využití volného času atd.

Tento typ problému se může objevovat jak v kapitalistické, tak i socialistické společnosti. Je ale zjevné, že jde většinou jen o vnější podobnost, že závažnost deviantního chování mládeže, podmínky a příčiny, které je ovlivňují, jsou za kapitalismu a socialismu odlišné.

Ovšem pro socialistickou společnost existuje možnost formulovat problém mládeže ještě jiným způsobem. Teoretické postuláty týkající se našeho sociálního systému obsahují i určité představy o žádoucím chování mladých lidí v tomto systému.

Tyto představy nemusí mít nezbytně podobu určitých morálních norem. Spíše bývají založeny na představách o možnosti a nezbytnosti podstatně vyššího stupně sociální aktivity, o vyšší míře zájmu, osobní spoluúčasti mladých lidí při řešení celospolečenských úloh. Tvzení o existenci problému mládeže může být pak vyjádřením disparity mezi očekávaným a skutečným stavem.

Sociální objednávka, která mimo jiné přispěla i k zvýšenému zájmu o otázky mládeže při konstituování sociologie v šedesátých letech, obsahovala pravděpodobně obě z uvedených formulací problému mládeže v podmínkách socialistické společnosti. Sledujeme-li sociologizaci tohoto problému, evidujeme v jakési stručné historické reprodukci vývoj sociologických koncepcí problému mládeže v zahraniční sociologii.

Mládež byla často definována fyziologickými a psychologickými znaky období dospívání,²³ obtíže s regulací jejího chování byly, i když většinou jen implicitně, odvozovány z potíží souvisejících s přejímáním

sexuálních rolí apod. (I některé z prvních výzkumů byly orientovány k otázkám sexuálního chování.) V definování mládeže se objevuje charakteristika mládeže jako biologické (věkové) skupiny. Je často používán termín *mladá generace*, který není přesně sociologicky definován, a jeho použití se váže na nepřesné převzetí tohoto pojmu z demografie, z dějin umění nebo z historie politických hnutí. I způsob informace o koncepcích mládeže v zahraničí, nutně fragmentární a jednostranný, přispěl k určité popularitě a rozšíření této (v naší terminologii) psychoanalytické koncepcie problému mládeže.²⁴

Dosažený stupeň vývoje sociologického pojetí mládeže je charakterizován spíše převahou funkcionálního přístupu, i když do jisté míry modifikovaného. Mládež je pojímána jako biosociální skupina²⁵ a její hranice jsou dány jednak fyziologickým a mentálním dospíváním, jednak sociální zralostí.²⁶ Důsledkem tohoto vymezení je již zmíněná nejednotnost a mnohoznačnost definice — zvláště proto, že nejsou jasné určeny indikace sociální dospělosti v našich sociálních podmínkách. Soustavně se touto problematikou zabývá hlavně F. Kahuda.²⁷ Jeho práce, vyznačující se důkladností a metodickou přesností, jsou ovšem zaměřeny převážně na zjišťování subjektivních znaků sociální dospělosti.

I naše sociologická produkce věnovaná problému mládeže akcentuje vztah společnosti a mládeže v jeho vzájemné reciprocitě, i když ne vždy zcela důsledně, pokouší se překonat úskalí univerzalizmu spojeného s uplatněním funkcionální koncepce.²⁸ V naší literatuře je obvykle uvažováno o významu tzv. globalizujícího a diferencovaného přístupu k problému mládeže. V zásadě je kritizována omezenost globalizujícího přístupu a zdůrazňována nutnost diferencovaného pojetí mládeže — prozatím ale spíše jen v proklamacích než v konkrétní sociologické práci. Ve srovnání s funkcionálním pojetím úlohy mládeže v americké sociologii byla v české sociologii výrazněji zdůrazňována úloha mládeže jako obrozujícího, progresivního či nejprogresivnějšího elementu společnosti. V té-

²³ Viz např. Janda J., *Mládež, generace, světový názor*, Praha 1967.

²⁴ Schelsky H., *Die skeptische Generation*; Fischer E., *Probleme der jungen Generation*, 1963 (ve slovenštine 1964).

²⁵ Cahová D., *K vymezení místa mládeže v sociální struktuře společnosti*, Olomouc 1965.

²⁶ Kahuda F., *Problémy sociálního věku mládeže*, Olomouc 1965.

²⁷ Kahuda F., cit. práce, viz též *Příspěvek k řešení problému sociálního zrání mladého člověka*, Sociologický časopis, 1/1966.

²⁸ Nejčastěji Kubičková M. — naposled ve sborníku *Mládež a společnost*, 2/1969.

to teoretické konstrukci se projevují různé myšlenkové proudy. Ať již jde o výslovně uznaný vliv některých autorů evropských, jako např. K. Mannheim²⁹, nebo o odraz myšlenek zaměřených k hledání nových nositelů sociálního pokroku v té společenské situaci, kdy se klasické schéma hodnocení společenských úloh jednotlivých sociálních sil v marxistickém pojetí pokládalo za překonané,³⁰ objektivním výsledkem takového hodnocení není nic jiného než určitá deformace výkladů možných zdrojů sociální změny v současné společnosti. Nezávisle na přání těch, kteří podobné myšlenky prezentují, jeví se potom hranice mezi nositeli sociálního pokroku a sociálního regresu jako hranice mezi generacemi.

Česká sociologie mládeže v šedesátých letech reprodukuje i další problematické postupy funkcionální koncepce. Nejmarkantněji se to projevuje v zaměření výzkumné práce v této oblasti.³¹ Dosud shromážděné údaje o výzkumech mládeže jasně dokumentují dvě dominantní tendence těchto výzkumů: za prvé, většina výzkumů byla zaměřena na téma společenského vědomí mládeže. Zatímco v počáteční fázi sociologického výzkumu mládeže byly výzkumy zaměřeny na politické názory mládeže, v současné době převažuje zájem o výzkumy hodnot. Jen velmi málo výzkumů se zabývá nebo zabývalo objektivními sociálními a ekonomickými charakteristikami postavení mládeže v naší společnosti. Druhá základní tendence zaměření výzkumů mládeže se manifestuje v drtivé převaze zájmu věnovaného studentům vysokých škol.

Tyto dva markantní rysy dosavadní výzkumné aktivity v oblasti sociologie mládeže mohou být vysvětleny nejrůznějším způsobem. Jisté značný význam má stále rozlišitelná, nekoordinovaná činnost výzkumných institucí, nízká úroveň plánování i metodologická nepřipravenost části pracovníků podílejících se na realizaci a přípravě těchto výzkumů. Domnívám se, že neméně významným důvodem uvedeného stavu je nedostatečně kritické přejímání myšlenek a koncepcí typických pro nemarxisticky orientované pojetí problematiky mládeže v současné společnosti

i některé aktuální a historické myšlenkové proudy v českém filosofickém a sociologickém myšlení. Jen jako příklad je vhodné uvést vlivy (domácí i zahraniční) teorií o sociálních funkcích inteligence, zvláště v tradičním pojetí A. Bláhy.³² Jestliže je pro Bláhu inteligence „reprezentantkou tvořivého ducha“ a jejím hlavním posláním ve společnosti není jen tvorba, ale i kritika — „pletí býlí a hloží“, pak se jeho pojetí jen větší obecností a méně moderním stylem liší od pojetí např. Ernsta Fischera, který v mladých intelektuálech, tj. studentech, nachází jednu z nemnohých, ne-li jedinou vrstvu moderní společnosti, která je schopna právě svým kriticismem, relativní nezávislostí, „svěžestí a agresivitou“, individuálním protestem bránit kornatění společnosti. Z autorit současné západní sociologie vyjadřoval často podobné názory i S. M. Lipset, když charakterizoval studenty jako mladé intelektuály, jejichž podstatným určením je právě kritičnost vůči danému stavu společnosti a jejichž posláním je úloha revoluční avantgardy.

Je víceméně jasné, že prezentace podobných názorů (často i mimo rámec odborné sociologické produkce) přispěla ke vzniku různých pochybných mýtů o mládeži a ke vzniku iluzí u jednotlivých skupin mládeže. Uplatnění těchto názorů je problematizováno především jejich zjevnou ahistoričností, nerespektováním podstatných změn v sociologických koncepcích inteligence jako sociální skupiny či v zanedbání některých evidentních změn, pokud jde o sociální význam vzdělání apod. Podobně by bylo možné hledat v teoretických předpokladech současné sociologie mládeže i odraz ideových proudů, které v naší i světové filosofii zdůrazňují antropologické pojetí člověka (např. koncepci lidské autenticity, zvýraznění úlohy subjektivity, ideu univerzálního charakteru dehumanizačních tendencí v současné civilizaci atd.).

Všechny výše uvedené problémy, spojené s uplatněním strukturálně funkcionální koncepce problému mládeže v naší sociologii i s jejími modifikacemi, v souhrnu nemohou než vyústit v otázku dalších perspektiv sociologického vyjádření problému mládeže v podmínkách naší společnosti. Uznání pozitivních i problematických strán-

²⁹ Mannheim K., *The Problems of Youth in Modern Society*, 1943.

³⁰ Např. Lipset S. M., *The Student Revolt*, 1965.

³¹ Materiál MMTV CSR: M. Kubířková — L.

Prudký, *Přehled sociálních výzkumů mládeže a dětí*, 1970.

³² Bláha A., *Sociologie inteligence*, Praha 1937.

nek dosavadního vývoje a zhodnocení dosud dosažených výsledků by nemělo mít ani formu apologetiky sociologie mládeže, ani formu totálního přehodnocení.

Perspektivy

V situaci, kdy počítáme výzkumy věnované problémům mládeže na stovky (i když různé kvalitních akcí), objevuje se daleko naléhavěji otázka jasné teoretické a metodické koncepce sociologického pojetí mládeže. Je pravda, že v nedávné minulosti prožívala i naše sociologie mládeže období, kdy jakákoliv informace o mládeži byla přijímána vděčně nejen odbornou veřejností a kdy i ortodoxní pozitivistický přístup k teoretickým a metodickým předpokladům výzkumné aktivity prokazoval své logické a historické oprávnění. Tato doba je ovšem za námi a existující snahy formulovat sociologický koncept mládeže umožňují vidět nutnost hledání takového vyjádření problému mládeže, které bude nejen využívat podnětů zahraniční (a to nejen západní) sociologie, ale které bude zbaveno jednostranností a omezení spojených s bezvýhradným přijetím např. strukturálně funkcionální koncepce.

Množství poznatků a tvrzení o mládeži v současné společnosti vyúsťuje v jediné jisté zjištění — v poznání, že současná mládež je diferencovaná. Samotný poznatek tohoto charakteru ale nestačí k tomu, abychom odmítli globální či univerzalistické pojetí mládeže. Jednotlivé etapy, kterými prošla sociologická formulace problému mládeže, je možno schematicky vyjádřit následujícím způsobem:

a) Mládež i společnost jsou chápány jako dvě rozdílné, vnitřně jednotné, nediferencované kategorie. Konkrétněji jde o takové vyjádření, kdy difference ve společnosti a vztah mládeže ke společnosti lze vyjádřit jako vztah mládeže k „dospělé“ společnosti. Mládež pak může být definována svým biologickým určením, tj. jako věková skupina. Tato formulaci odpovídá např. zmíněná psychoanalytická koncepce mládeže. V realitě společenského vývoje existovala odpovídající situace v podmínkách takového systému, kdy sociální difference byly beze zbytku převoditelné na fyziologické rozdíly (např. přirozená dělba práce). Uplatnění takové formulace

v podmínkách současných sociálních systémů nutně implikuje předpoklad o neexistenci sociálních a třídních rozdílů ve společnosti.

b) Druhou alternativou formulace problému mládeže, vztahu mládeže a společnosti, je ten případ, kdy uznáváme existenci diferencované mládeže a diferencované dospělé společnosti, ale kdy rozdíly mezi jednotlivými skupinami mládeže a jednotlivými skupinami dospělé společnosti jsou menší než rozdíly mezi mládeží a dospělou společností. Tento přístup v podstatě odpovídá optimální variantě strukturálně funkcionálního pojetí, které ovšem ve svém převažujícím proudu pracuje spíše s předpokladem diferencované mládeže a univerzalistické společnosti dospělých. V rámci této formulace se pak jeví oprávněný jak diferencovaný, tak globální přístup k mládeži. V konkrétních výzkumech ovšem zcela logicky převažují hypotézy a interpretace odpovídající výchozímu předpokladu o dominantním významu rozdílu mezi mládeží a dospělou společností (viz např. zmíněné snahy o globální definici mládeže). I převažující orientace na zjišťování rozdílů ve sféře společenského vědomí mládeže a dospělých, charakteristická pro tuto formulaci, je pak vysvětlitelná jako nezbytný důsledek pomíjení objektivních sociálních rozdílů a rozporů společnosti. V případě, kdy toto schéma uplatníme v podmínkách třídní společnosti, objektivně vyúsťuje v popření třídní diferenciace.

c) Jestliže obě výše naznačené formulace byly již v naší poválečné sociologii vyzkoušeny, zůstává prozatím jen málo využita třetí možnost formulace problému mládeže. Jde o takové pojetí, ve kterém pracujeme s předpokladem diferencované společnosti, ve které jednotlivé sociální skupiny obsahují jak mládež, tak dospělé, a pro kterou kritériem rozdílů sociálních skupin jsou objektivní indikace sociálního postavení. Rozdíly mezi mládeží a dospělými pak pokládáme za menší a méně významné než rozdíly, které definují daný typ společnosti — např. rozdíly třídní příslušnosti. Z hlediska obecných teoretických předpokladů je pak v této for-

mulaci problém vztahu mládeže a společnosti postžitelný jako problém obecného a zvláštního, tj. uvažujeme o objektivních rozdílech v sociálním postavení jednotlivých skupin, o rozdílech v jejich názorech, chování, jednání a charakteristiky mládeže vztahujeme jako specifické k charakteristikám těchto skupin. V marxismu je takové pojetí jednoznačně odvoditelné z třídního modelu společnosti. V případě, kdy uplatňujeme marxistický přístup k analýze postavení mládeže, musíme opustit takové pojetí, ve kterém je pojem mládeže jako obecná sociologická kategorie nadřazován kategoriím vyjadřujícím sociální diferenciace společnosti. Jak známo, v operacionální rovině pracuje marxismus s kategorií sociálního původu, která vyjadřuje právě dominantní význam sociálních, a nikoli věkových rozdílů. Určení sociální dospělosti pak musí být rozdílné v závislosti na tom, o jakou sociální skupinu se jedná. Pojem kultury mládeže může označovat jen specifické projevy jednotlivých kultur existujících ve společnosti na základě sociálních, případně třídních diferencí.

Vhodnost této třetí alternativy formulace vztahu mládeže a společnosti byla již vícekrát prokázána, a to nejen z pozic marxistického rozboru třídní společnosti (viz např. již zmíněné kritiky mýtu o subkultuře mládeže).

V současné etapě vývoje naší společnosti však bez dalšího ověření není možné přijímat ani tuto alternativu jako jediné možnou. Spíše by bylo vhodné pracovat s ní jako s hypotézou, jejíž ověření by se mělo stát součástí programu práce v oblasti sociologie mládeže. Jestliže např. předpokládáme, že i v naší společnosti dochází k oslabení výchovných vlivů rodiny a že sociální postavení, aktivity, názory a chování nejsou jednoznačně určeny jen sociálním původem, pak je nutné sledovat podíl dalších sociálních institucí na řešení problémů, se kterými se setkává mládež a které pocítuje společnost v souvislosti s chováním jednotlivých skupin mládeže. Jinými slovy, je nutno uvážit, do jaké míry je postavení mládeže, její názory a chování determinováno jejím zařazením ve vzdělávacím systému, v pracovním

procesu a v jiných institucích (např. v organizaci mládeže, armádě apod.).

V této rovině již ovšem vyvstávají otázky dalšího programování práce v sociologii mládeže. Cílem této stati byl jen pokus o rekonstrukci jednotlivých alternativ sociologické formulace problému mládeže v současné společnosti, o naznačení chyb a úskalí, která jsou spojena s vědomým či neuvědomělým přejímáním teoretických východisek západní, především funkcionální sociologie

Rozbor a kritika věcných nesprávností, ke kterým v sociologii mládeže vedou přístupy nemarxistické sociologie, je — tak jako v jiných sociologických disciplínách — jednou z nezbytných podmínek další práce v této disciplíně.

Резюме

Матейовски А.: Молодежь и общество (Заметки к социологическому пониманию проблемы)

Социологические формулировки проблемы молодежи в настоящее время значительно различны. Это различие является отправным пунктом пути развития, по которому прошла социология молодежи — начиная с классической концепции воспитания, сформулированной в теории социализации, через заимствование некоторых психологических подходов к молодежи, по структурально-функциональное понимание. Каждый из этих этапов обогатил познание проблематики, связанное с положением, ролью и поведением молодежи в обществе.

Но одновременно мы констатируем недостатки, вытекающие из односторонностей отдельных концепций, какими являются пренебрежение историческим подходом к проблеме молодежи, замена социологических подходов психологическими, игнорирование социальной и классовой дифференциации в обществе.

Перевес структурально-функционального понимания проблемы молодежи в западной социологии несомненно способствовал познанию определенных отдельных сторон положения и роли молодежи в развитом капиталистическом обществе. В этом направлении в чешской социологии не используются в должной мере возможности, приносимые такого рода работами для познания капиталистической социальной системы.

Чехословацкая социология, занимающаяся в 60 гг. текущего столетия проблематикой молодежи, в каком-то сокращении повторяла развитие концепций социологии молодежи в таком виде, в каком мы его знаем из-за границы, прежде всего из Соединенных Штатов. К концу 60 гг., в свою очередь, доминировала функциональная концепция проблемы молодежи, хотя и в известной мере модифицированная влиянием европейской социологии

(Маннгейм) и некоторыми традициями чехословацкой социологической мысли (Блага).

Эта теоретическая основа попыток дать социологическую формулировку проблемы молодежи не всегда была эксплицитно выражена. В результатах, т. е. в социологических статьях и в некоторых более обширных публикациях, конечно, проявились некоторые односторонности и ошибки функциональной формулировки проблемы молодежи. Молодежь понималась однозначно как возрождающий и прогрессивный элемент общества, возникали разные мифы и иллюзии о ее значении в общественном развитии, часто формулированные таким образом, будто бы граница между носителями социального прогресса и социального регресса была границей между поколениями. Эти тенденции особенно сильно проявлялись в оценке роли студентов в обществе, которых в согласии с теоретическими отправлениями: пунктами некоторых зарубежных авторов считали самой важной частью молодежи вообще.

Односторонне направлено было также проводимое эмпирическое исследование: в большинстве случаев оно ориентировалось на вопросы, связанные с общественным сознанием молодежи (с культурой молодежи), и объектом исследования преимущественно были студенты вузов.

Констатирование односторонностей в теоретических отправлениях пунктах нашей социологии молодежи и ограниченности исследовательского интереса одновременно является критикой в том смысле, что она показывает, до какой степени оставались без внимания постулаты марксистской социологии и какие задачи нужно решить в интересах будущего развития социологии и более совершенного познания социальных процессов в нашем обществе.

Summary

Matějovský A.: Youth and Society (Comments on the Sociological Conception of the Problem)

At present, the sociological formulations of the problem of youth reveal considerable differences. These differences are due to the development of the sociology of youth — from the classical conception of education as formulated in the theory of socialization, over the acceptance of some psychological approaches to youth to the structurally functional conception. Each of these stages has contributed to the knowledge of the problems connected with the position, role and behaviour of youth in society.

At the same time, however, we point to the drawbacks resulting from the one-sidedness of the separate conceptions, such as overlooking the historical approach to the problem of youth, confusing sociological

approaches with the psychological ones and ignoring the social and class differentiation in society.

The predominance of the structurally functional conception of the youth problem in Western sociology has undoubtedly contributed to the knowledge of certain partial aspects of the position and role of youth in the advanced capitalist society.

In this respect, Czech sociology does not sufficiently utilize the possibilities opened by studies of this kind for gaining insight into the capitalist social system.

Czech sociology, dealing with problems of youth, in the sixties of our century has repeated — in a sort of abbreviation — the development of the conceptions of youth sociology as it is known to us from abroad, particularly from the USA. Towards the end of the sixties, it was the functional conception of the youth problem which was predominant — even if it was modified to some degree by the influences of European sociology (Mannheim) and by some traditions of Czech sociological thinking (Bláha).

This theoretical basis of the attempts at a sociological formulation of the problem of youth was not always explicitly expressed. Of course, the one-sidedness and errors of the functional formulation of the youth problem became manifest in the results, i.e. in sociological papers and in some extensive publications. Youth was unambiguously conceived as a reviving and progressive element of society: various myths and illusions arose as concerns the significance of youth in social development, often formulated so that the boundary between the bearers of social progress and those of social regression appeared to be the boundary between generations. These tendencies manifested themselves with particular strength in evaluating the role of students in society who, in accordance with the theoretical starting-points of some foreign authors, were considered to be the most significant of youth in general.

Also current empirical research was one-sidedly oriented: in most cases it was limited to problems connected with the social consciousness of youth (with the culture of youth); the predominant subject of research were university students. In mentioning the one-sidedness of theoretical starting-points of our sociology of youth as well as the limited research interest, we simultaneously present our criticism — in the sense that it shows the extent to which the theoretical postulates of Marxist sociology were neglected and the kind of tasks which have to be solved for the sake of promoting the further development of sociology as well as a more thorough knowledge of the social processes taking place in our society.